

УДК 349.6

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ ЗАПОВІДНИКІВ

О. О. ПОНОМАРЕНКО,
здобувач кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: Nuay@i.ua
ORCID 0000-0002-8704-9194

Розглянуто генеза наукових досліджень правових проблем природних заповідників як об'єктів еколого-правового заповідання та визначено сучасний рівень правового регулювання проблем їх функціонування.

Ключові слова: природний заповідник; природокористування; охорона довкілля; деградація довкілля; заповідна справа.

Постановка проблеми. Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких й енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалось у найбільш «дешевий» спосіб – без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля.

Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва. Такі процеси тривали десятиріччями й призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, що загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Так,

Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи [1].

Актуальність теми. Однією з основних екологічних проблем, що потребувала свого вирішення, є стан ведення заповідної справи. Більше того, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, заповідна справа були визнані одним з основних пріоритетів охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Як визначено в нормативно-правових документах, екстенсивне природокористування, нехтування екологічним обґрунтуванням у процесі розвитку агропромислового комплексу, зарегулювання стоку річок, осушення боліт, стихійний розвиток колективного садівництва та інші невпорядковані дії призвели до знищення майже 70 % цінних природних комплексів і ландшафтів України.

Крім того, що площа природно-заповідного фонду України зростає повільними темпами і становить лише 2 млн га, або 3,4 % території країни, що є недостатнім гарантом для забезпечення збереження і відтворення генофонду тварин і рослин та різноманіття природних екосистем, насамперед на лівобережжі лісостепової зони, Придніпров'ї та в степовій частині Криму, де під охорону взято лише 0,2–0,7 % територій.

Існуючі ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки через недостатнє фінансування, слабку матеріально-технічну та лабораторну базу нині не виконують функцій щодо збереження та відновлення рідкісних і типових видів флори і фауни. Тому «в умовах економічної та екологічної кризи при переході до ринкових відносин і різних форм власності без ефективних заходів з боку держави процес деградації генофонду флори і фауни, ценозів, екосистем та ландшафтів стане незворотним [2].

Слід відмітити, що Законом України «Про природно-заповідний фонд України» визначено: «Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу

природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем функціонування природних територій та об'єктів має достатньо тривалу історію, разом з тим зміна історичних та економічних формацій постійно зумовлює потребу їх поглиблення та забезпечення їх актуальності. Здобутки природничих, технічних та економічних наук вимагають їх належного відображення у правовій літературі та нормативно-правових актах. Зважаючи на це питання розгляду генезису наукових досліджень у сфері заповідної справи та визначення сучасного рівня правового регулювання проблем функціонування заповідників має надзвичайно велике значення.

Досліджуючи питання функціонування природних заповідників як складової природно-заповідного фонду, не можна не відмітити роботи вчених, що започаткували та розвинули основні засади розвитку заповідної справи. Насамперед це стосується праць В. В. Докучаєва, якого справедливо називають одним із засновників заповідної справи. Він був одним із перших, хто підняв питання про необхідність заповідання з науковими цілями конкретних ділянок «незайманого» степу. Зокрема, ідеї В. В. Докучаєва в подальшому були розвинені у багатьох працях Г. О. Кожевнікова («Про необхідність устрою заповідних ділянок для охорони російської природи» (1909), «Про заповідні ділянки» (1911), «Міжнародна нарада про всесвітню охорону природи» (1913), «Значение Косинского заповедника» (1925), «Завдання охорони природи в СРСР» (1928), «Як вести наукову роботу в заповідниках» (1928)). Ідеї, правила,

принципи та гіпотези заповідної справи та її історія досліджувались також у роботах Н. Ф. Реймерса й Штильмарка Ф. Р. [4–5] та А. А. Насимовича [6]. Значний внесок у формування засад заповідної справи зробили у своїх працях В. В. Дежкін, Ю. Д. Нухимовська та В. Г. Кревер [7], С. М. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон і С. Михалик [8] та Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. П. Дидух, Е. Ф. Молчанов [9]. Праці цих та багатьох інших учених знайшли своє вираження у формуванні концепції абсолютного й обмеженого заповідання, тобто цілковитого невтручання людей у природні процеси (абсолютне заповідання), або заповідання, за якого для досягнення максимальної природної рівноваги й максимального збереження екосистем допускається здійснення певних біотехнологічних заходів (обмежене заповідання).

Реалізація вказаних ідей представників природничих наук було пов'язана з відповідною нормотворчою діяльністю в цій сфері, що, у свою чергу, зумовило появу наукових досліджень з правових проблем створення та функціонування об'єктів природно-заповідного фонду.

Зважаючи на те, що природно-заповідний фонд є комплексним природним об'єктом, то слід звернути увагу й на доробки інших вчених, які можуть бути використані в процесі дослідження.

Так, окремі питання правового статусу земель, в тому числі й стосовно об'єктів природно-заповідного фонду, розкрито у дисертаційних дослідженнях М. В. Шульги [10], В. В. Носіка [11], А. В. Мірошніченка [12], С. І. Хом'яченко [13], О. Г. Бондар [14], Л. В. Лейби [15], О. В. Єлисеєвої [16], а також у монографії А. М. Шульги [17].

Проблем правового статусу об'єктів тваринного й рослинного світу як складової природно-заповідного фонду та його еколого-правове регулювання у своїх дослідженнях торкались П. В. Тихий [18], В. В. Шеховцов [19], Т. В. Григор'єва [20], М. П. Волик [21], В. І. Книш [22], В. С. Шахов [23] та А. К Соколова [24].

Проблеми екологічного управління, в тому числі в розрізі його функції, досліджувались в роботах Ю. С. Шемшученка [25], В. І. Андрейцева [26], А. П.

Гетьмана [27], О. О. Бакая [28], І. Л. Радика [29], С. В. Шарапової [30], В. А. Зуєва [31], Л. М. Здоровко [32].

Окремі питання функціонування об'єктів природно-заповідного фонду розкрито у дослідженнях А. Г. Бобкової «Правове забезпечення рекреаційної діяльності» [33], А. М. Ткаченка «Право користування курортними, лікувально-оздоровчими та рекреаційними зонами» [34] та А. М. Орлова «Правові проблеми природокористування й охорони навколишнього середовища оздоровчих та рекреаційних місцевостей» [35].

Проблеми участі громадськості в процесі прийняття екологічно-значущих рішень досліджувались Г. В. Анісімовою, М. В. Красновою, С. В. Разметаєвим, С. М. Кравченко та І. В. Тустановською.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що питання функціонування та розвитку природних заповідників наразі ще не стали об'єктом окремого комплексного дослідження. Разом з тим, рівень наукових досліджень в екологічній сфері створює достатнє підґрунтя для проведення такого дослідження, отримання науково значущих результатів та розробки пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері.

Список літератури:

1. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
2. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 р. № 2456-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
3. Цит. по: Борейко В. Е. Словарь деятелей охраны природы. – Киев : Київський еколого-культурний центр, 2001. – 524 с.
4. Реймерс Н. Ф. Экологический манифест / Н. Ф. Реймерс // Экология. Теория, законы, правила, принципы и гипотезы. – М. : Россия молодая, 1994. – С. 359–363.
5. Реймерс Н. Ф. Особо охраняемые природные территории / Н. Ф. Реймерс, Ф. Р. Штильмарк. – М. : Мысль, 1978. – 295 с.
6. Насимович А. А. Дореволюционный период в развитии заповедного дела / А. А. Насимович // Опыт работы и задачи заповедников СССР. – М. : Наука, 1979.
7. Дежкин В. В. Заповедники и другие особо охраняемые природные территории СССР / В. В. Дежкин, Ю. Д. Нухимовская, В. Г. Кревер. – М. : ВНИИТЭИСХ, 1985. – 63 с.
8. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат / С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик. Львів : Світ, 1991. – 248 с.
9. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Государственный заповедник «Мыс Мартьян» / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. П. Дидух, Е. Ф. Молчанов. – Киев : Наук. думка, 1985. – 256 с.
10. Шульга М. В. Актуальні правові проблеми земельних відносин в сучасних умовах :

- автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / М. В. Шульга. Харків, 1998. – 37 с.
11. *Носік В. В.* Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу : дис. ... д-ра юрид. наук / В. В. Носік. – Київ, 2006. – 365 с.
12. *Мірошниченко А. В.* Нормування як засіб правового регулювання земельних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Мірошниченко. – Київ, 2004. – 19 с.
13. *Хом'яченко С. І.* Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. І. Хом'яченко. – Київ, 2004. – 187 с.
14. *Бондар О. Г.* Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Г. Бондар. – Київ, 2005. – 18 с.
15. *Лейба Л. В.* Правове регулювання вирішення земельних спорів : автореф. дис... канд. юрид. наук / Л. В. Лейба. – Харків, 2005. – 19 с.
16. *Єлисеєва О. В.* Припинення права приватної власності на земельну ділянку за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Єлисеєва. – Київ, 2006. – 19 с.
17. *Шульга А. М.* Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : монографія / А. М. Шульга. – Харків : НікаНова, 2013. – 256 с
18. *Тихий П. В.* Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П. В. Тихий. – Харків, 2000. – 20 с.
19. *Шеховцов В. В.* Право приватної власності на тваринний світ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Шеховцов. – Харків, 2009. – 19 с.
20. *Григор'єва Т. В.* Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. – 20 с.
21. *Волик М. П.* Правове регулювання полювання в Україні (на матеріалах південного регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. П. Волик. – Одеса, 1997. – 18 с.
22. *Книш В. І.* Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. І. Книш. – Харків, 2007. – 17 с.
23. *Шахов В. С.* Право пользования охотничьими угодьями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Шахов. – Москва, 1989. – 24 с.
24. *Соколова А. К.* Флористичне право України: проблеми формування та розвитку : монографія / А. К. Соколова. – Харків : Право, 2009. – 288 с.
25. *Шемшученко Ю. С.* Государственное управление охраной окружающей среды в союзной республике / Ю. С. Шемшученко, Н. Р. Малышева, Н. И. Ерофеев и др. ; под ред. Ю. С. Шемшученко. – Киев : Наук. думка, 1990.
26. *Андрейцев В. І.* Теоретичні проблеми правового забезпечення ефективності екологічної експертизи / В. І. Андрейцев. – Київ, 1991.
27. *Гетьман А. П.* Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. П. Гетьман. – Харків, 1995. – 32 с.
28. *Бакай О. О.* Правове забезпечення екологічного прогнозування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Бакай. – Харків, 2002. – 22 с.
29. *Радик І. Л.* Правові проблеми екологічного ліцензування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. Л. Радик. – Харків, 2001. – 18 с.
30. *Шарапова С. В.* Правове забезпечення екологічного моніторингу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. В. Шарапова. – Харків, 2002. – 20 с.
31. *Зуєв В. А.* Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Зуєв. – Харків, 2003. – 30 с.
32. *Здоровко Л. М.* Правові питання регіонального екологічного контролю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / Л. М. Здоровко. – Харків, 2003. – 185 с.
33. *Бобкова А. Г.* Правове забезпечення рекреаційної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Г. Бобкова. – Донецьк, 2001. – 466 с.
34. *Ткаченко А. М.* Право користування курортними, лікувально-оздоровчими та рекреаційними зонами : автореф. дис... канд. юрид. наук / А. М. Ткаченко. – Харків, 1999. –

16 с.

35. Орлов А. М. Правові проблеми природокористування й охорони навколишнього середовища оздоровчих та рекреаційних місцевостей (на матеріалах Автономної Республіки Крим) : дис. ... канд. юрид. наук / А. М. Орлов. – Київ, 2005. – 212 с.

References:

1. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1998). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 38–39, art. 248.
2. Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.06.1992 № 2456-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 34, art. 502.
3. Bopejko, V.E. (2001). Slovar' dejatelej ohrany prirody. Kiev: Kiivs'kij ekologo-kul'turnij centr [in Russian].
4. Rejmers, N.F. (1994). Jekologicheskij manifest. *Jekologija. Teorija, zakony, pravila, principy i gipotezy*. Moscow: Rossiya molodaja [in Russian].
5. Rejmers, N.F., Shtil'mark, F.R. (1978). Osobo ohranjaemye prirodnye territorii. Moscow: Mysl' [in Russian].
6. Nasimovich, A.A. (1979). Dorevoljucionnyj period v razvitii zapovednogo dela. *Opyt raboty i zadachi zapovednikov SSSR*. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Dezhkin, V.V., Nuhimovskaja, Ju.D., Krever, V.G. (1985). Zapovedniki i drugie osobo ohranjaemye prirodnye territorii SSSR. Moscow: VNIITJeISH [in Russian].
8. Stoiko, S., Stoiko, S., Hadach, E., Shymon, T., Mykhalyk, S. (1991). Zapovidni ekosystemy Karpat. Lviv: Svit [in Ukrainian].
9. Sheliakh-Sosonko, Iu.R., Dydukh, Ia.P., Molchanov, E.F. (1985). Gosudarstvennyj zapovednik «Mys Mart'jan». Kyev: Nauk. Dumka [in Russian].
10. Shulha, M.V. (1998). Aktualni pravovi problemy zemelnykh vidnosyn v suchasnykh umovakh. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Nosik, V.V. (2006). Problemy zdiisnennia prava vlasnosti na zemliu Ukrainського narodu. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Miroschnychenko, A.V. (2004). Normuvannia yak zasib pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Khomiachenko, S.I. (2004). Pravove zabezpechennia kontroliu za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel v Ukraini. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Bondar, O.H. (2005). Zemlia yak ob'iekt prava vlasnosti za zemelnym zakonodavstvom Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Leiba, L.V. (2005). Pravove rehuliuвання vyrishennia zemelnykh sporiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
16. Yelysieieva, O.V. (2006). Prypynennia prava pryvatnoi vlasnosti na zemelnu dilianku za zakonodavstvom Ukrainy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Shulha, A.M. (2013). Kryminalno-pravova okhorona zemel vid zabrudnennia abo psuvannia. Kharkiv: NikaNova [in Ukrainian].
18. Tihij, P.V. (2000). Ekologo-pravove reguljuвання special'nogo vikoristannja dikoї fauni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
19. Shekhovtsov, V.V. (2009). Pravo pryvatnoi vlasnosti na tvarynnyi svit. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
20. Hryhor'ieva, T.V. (2005). Pravove rehuliuвання vykorystannia i okhorony vodnykh zhyvykh resursiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
21. Volyk, M.P. (1997). Pravove rehuliuвання poliuvannia v Ukraini (na materialakh pivdennoho rehionu Ukrainy). *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
22. Knysh, V.I. (2007). Administratyvno-pravova okhorona tvarynnoho svitu ta rol militsii u yii zdiisnenni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
23. Shahov, V.S. (1989). Pravo pol'zovannja ohotnichimi ugod'jami. *Extended abstract of*

candidate's thesis. Moskva [in Russian].

24. Sokolova, A.K. (2009). *Florystychnе право Ukrainy: problemy formuvannya ta rozvytku*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

25. Shemshuchenko, Ju.S., Malysheva, N.R., Erofeev, N.I. et al. (1990). *Gosudarstvennoe upravlenie ohranoj okruzhajushhej sredy v sojuznoj respublike*. Ju. S. Shemshuchenko (Ed.). Kiev: Naukova dumka [in Ukrainian].

26. Andreitsev, V.I. (1991). *Teoretychni problemy pravovoho zabezpechennia efektyvnosti ekolohichnoi ekspertyzy*. Kyiv [in Ukrainian].

27. Getman, A.P. (1995). *Ekoloho-protseusualna pravova teoriia: problemy stanovlennia i rozvytku*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

28. Bakai, O.O. (2002). *Pravove zabezpechennia ekolohichnoho prohnozuvannya*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

29. Radyk, I.L. (2001). *Pravovi problemy ekolohichnoho litsenzuvannya*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

30. Sharapova, S.V. (2002). *Pravove zabezpechennia ekolohichnoho monitorynhu v Ukraini*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

31. Zuiev, V.A. (2003). *Orhanizatsiino-pravovi aspekty pryrodokorystuvannya ta okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

32. Zdorovko, L.M. (2003). *Pravovi pytannia rehionalnoho ekolohichnoho kontroliu v Ukraini*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

33. Bobkova, A.H. (2001). *Pravove zabezpechennia rekreatsiinoi diialnosti*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

34. Tkachenko, A.M. (1999). *Pravo korystuvannya kurortnymy, likuvalno-ozdorovchymy ta rekreatsiinymy zonamy*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

35. Orlov, A.M. (2005). *Pravovi problemy pryrodokorystuvannya i okhorony navkolyshnoho seredovyscha ozdorovchykh ta rekreatsiinykh mistsevosti (na materialakh Avtonomnoi Respubliky Krym)*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Пономаренко А. А. Генезис научных исследований правовых проблем заповедников.

Рассмотрен генезис научных исследований правовых проблем природных заповедников как объектов эколого-правового заповедника и определены современный уровень правового регулирования проблем их функционирования.

Ключевые слова: природный заповедник; природопользования; охрана окружающей среды; деградация окружающей среды; заповедное дело.

Ponomarenko O. O. Genesis of scientific research of legal problems of nature reserves.

The genesis of scientific research of legal problems of nature reserves as objects of ecological and legal reserve is considered and the modern level of legal regulation of problems of their functioning is determined.

Keywords: nature reserve; nature management; environmental protection; degradation of the environment; reserved business.

Надійшла до редколегії 10.10.2016 р.